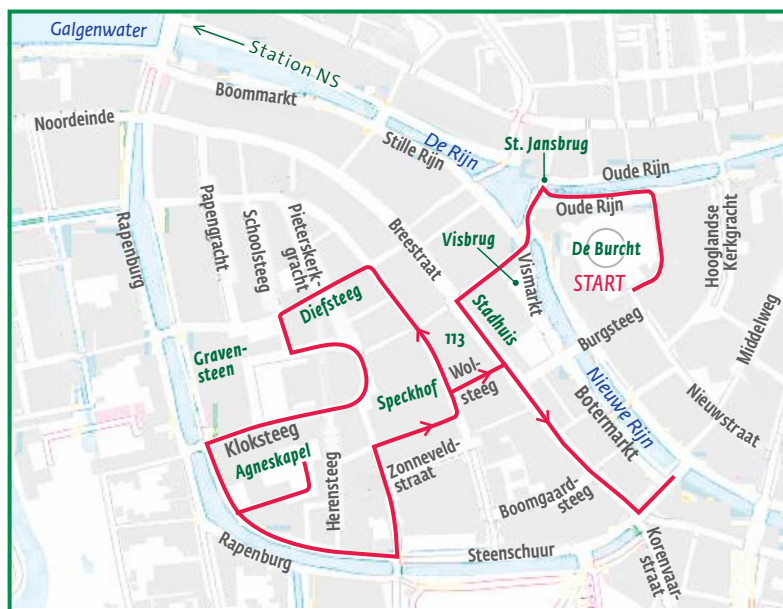

Leiden, stad aan twee Rijnen

Een wandeltocht van circa 3 km.

Leiden en de graven

De Rijn was in de Romeinse Tijd de grens van het Romeinse Rijk en de belangrijkste waterweg. Er woonden soldaten en burgers langs de Rijn, en ook toen de Romeinse bezetter al lang vertrokken was, bleef de Rijn een belangrijke handelsroute met het achterland tot aan Duitsland en Zwitserland toe.

Vroegmiddeleeuwse (handels)nederzettingen langs de Rijn waren Katwijk, Rijnsburg, Oegstgeest, Leiden (aan de westkant) en Leiderdorp.

Kern van de stad Leiden was toen het Waardeiland. Links en rechts om dit eiland lopen twee armen van de Rijn, de Oude en de Nieuwe Rijn, die zich hier splitst op de grens van Leiden en Leiderdorp in het oosten. Op het westelijke deel werd in de 9de eeuw - op de punt waar de Rijnen weer samenvloeien - een heuvel opgeworpen.

Langs de Rijn lag al de grafelijke ringwalburcht in Rijnsburg. Na de verwoesting daarvan verhuisde de grafelijke hof naar Leiden. Niet naar de burcht waar de burggraven zetelden, maar naar een gebied ten westen van de zuidelijkste Rijnarm (Nieuwe Rijn). Daar lag in een landelijk gebied een hoeve, het latere huis Lokhorst, met een kapel gewijd in 1121 (de latere Pieterskerk) en een versterkte toren uit rond 1200.

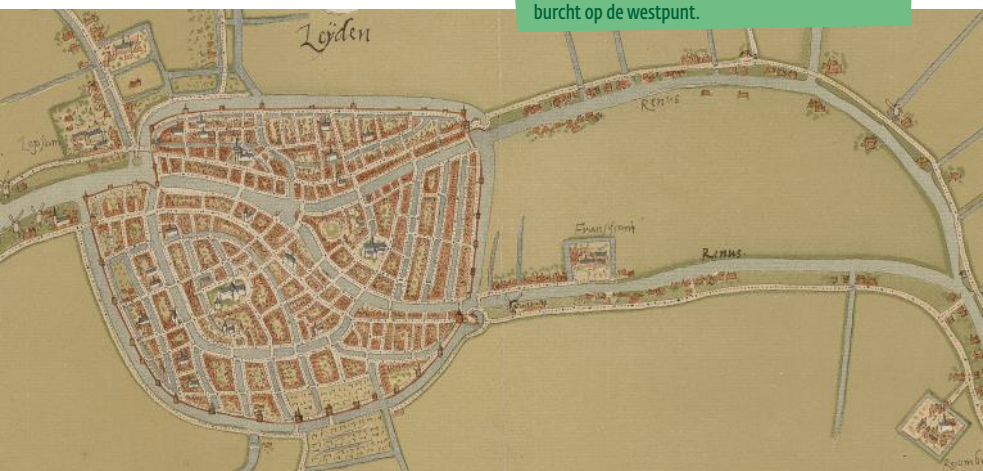

De oudste kern van Leiden ligt op de zuidoever van de Rijn aan de Breestraat; daar weer ten zuidwesten van lag rond de Pieterskerk de grafelijke hof.

De graven waren met grote regelmaat in Leiden. Voor ze zich permanent in Den Haag vestigden, reisden ze met hun hofhouding door het hele grafelijke gebied langs de plaatsen waar ze een hof hadden, zoals Alkmaar, Haarlem, Noordwijk, Delft, Vlaardingingen, Dordrecht en Middelburg.

Leiden kreeg zijn eerste stadsrechten vermoedelijk iets voor het jaar 1222. De gunstig gelegen stad was uitgegroeid tot een marktplaats. Al in de 13de eeuw speelde de textielnijverheid een grote rol in de Leidse economie. In 1266 kreeg Leiden officiële stadsrechten, wat de stad recht gaf tot het houden van markten, en het bouwen van stadsmuren.

Op deze kaart uit de 16de eeuw is goed de ligging van het Waardeiland te zien. In het midden ligt de burcht op de westpunt.

We beginnen deze wandeling in het hart van middeleeuws Leiden, bij het meest unieke monument van Leiden: **de Burcht** aan de Burgsteeg. De burcht is een van de oudste nog bestaande burchten in Nederland. De burcht ligt op 12 meter boven NAP. Hij is 38 meter in doorsnede en heeft muren van ongeveer een meter dikte. De hoogte van de muren is 6,2 meter. Aan één kant – bij de huidige in de 17de eeuw gemaakte ingang – zijn de resten van een woontoren en de oude waterput te zien.

De Leidse Burcht.

i De burchtheuvel werd in de 9de en 10de eeuw opgeworpen, aanvankelijk als bescherming tegen het water van de vaak overstromende Rijn. Rond de 11de eeuw werd een palissade van houten palen op de met graszoden beklede burchtheuvel gebouwd. Uit historische bronnen weten we dat er toen ook al een nederzetting lag. Graaf Floris I (1049-1061) oefende het muntrecht in de Leitheriburch uit. Munten met dat opschrift werden bij opgravingen zelfs in Rusland gevonden. In 1203 werd de burcht zwaar beschadigd toen gravin Ada oorlog voerde tegen haar oom Willem I.

Ada was de enige erfgenaam van Dirk VII, graaf van Holland. Maar vrouwen konden geen regeermacht uitoefenen. Zij trouwde meteen nadat haar vader overleden was met Lodewijk van Loon om zo toch haar rechtmatige erfenis op te kunnen eisen. Veel Hollandse edelen wilden liever dat de broer van Dirk, Willem I, graaf werd. Zo ontstond er een oorlog om het graafschap Holland. Ada belegerde de burcht, maar werd door Willem gevangengenomen en eerst naar Texel en vervolgens naar Engeland gebracht. De Engelse koning was namelijk een bondgenoot van Willem I. Uiteindelijk wist Willem I na enkele jaren van oorlog de strijd in zijn voordeel te beslechten. In 1213 erkende keizer Otto IV hem als graaf van heel Holland.

De burcht was niet alleen een veilige plaats, maar ook een strategische plek. Hier kon goed tol geheven worden van iedereen die over de Rijn wilde varen.

In de 2de helft van de 13de eeuw werd de houten palissade vervangen door een stenen ringmuur. Het mottekasteel, zoals we dat nu nog kennen, was daarmee (in grote lijnen) ontstaan. De oudste stenen zijn afkomstig van het Romeinse fort Matilo, jongere delen van de burcht zijn opgebouwd uit kloostermoppen en nieuwe tufsteenblokken. Het meest originele muurwerk zit aan de binnenkant van de burcht.

Een recente datering van de oorspronkelijke mortel geeft een bouwdatum tussen 1260 en 1285.

Binnen in de Burcht.

Dat betekent dat **Floris V** de bouwheer van de Leidse burcht zou kunnen zijn. Mogelijk heeft hij ook hier naar buitenlandse voorbeelden gekeken en wilde hij met een fraaie stenen burcht zijn macht en die van het Hollandse gravenhuis bevestigen. De graven van Holland stelden aanvankelijk een burggraaf over de Burcht aan; dit was eerst een militaire, en later een zeer invloedrijke functie in de stad. Dat wil zeggen dat de graven niet in de Burcht verbleven als ze in Leiden waren, maar in hun eigen hof bij de Pieterskerk. De burggraaf moest in tijden van nood de graaf wel bescherming binnen zijn burcht bieden.

Tegenover de Burcht stond het **Heerenlogement (1658)**, nu de openbare bibliotheek. Met de bouw hiervan verdween een smalle doorgang tussen de Burgsteeg en het voorterrein van de Burcht (waar eerder huizen stonden). Omdat een koets er niet doorheen kon, kwam er nu een grote poort.

Rond de burcht liep een gracht, waarvan een deel te herkennen is in de loop van het **Van der Sterrepad** (tot 1917 de Burchtgracht). Dat dit steegje vroeger een gracht was, is te herkennen aan de muurankers (links), waarvan de onderste helft nu onder de grond zit, maar die vroeger in hun geheel boven de waterspiegel zaten.

Via het Van der Sterrepad komen we op de Oude Rijn, daar gaan we linksaf naar de Hoogstraat, feitelijk onderdeel van de brug die hier over de twee Rijnarmen liep en vroeger de Grote Brug werd genoemd.

De Burchtgracht kort voor de demping in 1917.

De Hoogstraat was vroeger smaller; zijn huidige breedte verkreeg hij door de aanleg van werfkelders in 1637.

De Oude Brugge/Grote Brugge - nu samen **Visbrug** en **St. Jansbrug** - wordt al genoemd in 1204. Deze brug had een houten voorganger uit circa 1150 en was de eerste mogelijkheid om de Rijn over te steken vanaf de zee. In 1324 werd de Kippenbrug gebouwd als tweede brug.

Vanaf de Hoogstraat kun je via een trap naar beneden en over het terras van café Annie's lopen; je kunt daar de brugbogen uit de verschillende eeuwen zien.

Links op deze foto uit 1900 de Sint Jansbrug, in het midden de Hoogstraat, feitelijk ook een brug - met werfkelders - die de Sint Jansbrug verbindt met de Visbrug rechts op de foto. Boven de huizen op de Hoogstraat steken de bomen uit die op de burchtheuvel staan.

Loop onder de Visbrug door en ga daar weer naar boven.

Op de Visbrug ligt de zogenaamde Witte Steen, de plek waar de burggraaf misdadigers terecht kon stellen.

Over de Vismarkt lopen we naar de Maarsmansteeg. Via de Maarsmansteeg komen we in de Breestraat. Je merkt dat je omhoog loopt, dat wil zeggen van de Rijnsoever de dijk (terp) op. Op de hoek van de Breestraat en de Maarsmansteeg heeft het oudste stenen huis van Leiden gestaan. In de kelder van het pand van juwelier Van Gerner kun je de resten van een muur uit de 13de eeuw bekijken, die bij een verbouwing ontdekt is.

De muur in de kelder van juwelier Van Gerner is heel dik met in het midden een nis voor een haard.

Het muurwerk is zwaar uitgevoerd en is het restant van een sterk en verdedigbaar stenen huis dat bezit was van de graven van Holland, die het verpacht hadden. Van één bewoner kennen we de naam: Gerrit Alewijnsz., die in 1347 door de graaf gesommeerd werd het pand te herstellen.

Voor dit pand ligt in het wegdek van de Breestraat de zogenaamde **Blauwe Steen**.

 De witte, blauwe (en rode) stenen stonden hoogstwaarschijnlijk in het teken van de rechtspraak. Op de stenen werd recht gesproken en werden straffen uitgevoerd. De locatie van de stenen zou de verschillende rechtsgebieden aangeven. De blauwe steen zou zijn voor de inwoners op de zuidelijke Rijnsoever, de rode steen vertegenwoordigt het schoutambt van Marendorp en de witte steen het gebied rond de Burcht. Wanneer de stenen precies zijn gelegd, is niet bekend; de vroegste vermelding van deze stenen was in 1321.

We slaan linksaf en lopen over de Breestraat langs het stadhuis.

Leiden had al een **stadhuis** in 1350, veel kleiner dan het huidige stadhuis. Dit gebouw ging verloren bij een stadsbrand in 1381, en zo zou dat nog vele malen gaan met het steeds groter wordende stadhuis of delen ervan: 1481, 1573, 1807, 1929. Na de brand van 1929 werd de gevel aan de Breestraat gereconstrueerd (de langste Renaissancegevel van Nederland) en de rest van het gebouw werd in meer eigentijdse stijl herbouwd.

Ook in andere panden aan de Breestraat zijn nog resten te zien van de middeleeuwse gebouwen die er stonden: bijvoorbeeld in de kelders van boekhandel Babooka (Breestraat 113). In de voorste kelder zit een kruisribgewelf

14de-eeuwse zuil in de kelder van Breestraat 113.

uit de 13de eeuw, met een Romeins natuurstenen zuiltje. Daarachter zit ook nog een 14de-eeuwse kelder met een 14de-eeuwse zuil van Baumberger zandsteen.

We gaan nu rechtsaf de Wolsteeg in en komen op de **Langebrug**. Dit is de oude Vollersgracht, de gracht waar de volders woonden die wollen stoffen lieten verviltten om er zo de beroemde dichte lakense stof van te maken. Verviltten gebeurde onder andere met behulp van urine, dus het was een vervuilend proces. De gracht werd in de 17de eeuw overkluisd, nadat de vollerijen verhuisden naar de rand van de stad en daarbuiten.

We lopen door naar de Diefsteeg – zo genoemd naar de route die dieven en andere misdadigers van het stadhuis naar het gerecht liepen – en komen in de Pieterskerkstraat. Hier zijn we op de grafelijke Hof. De grafelijke Hof lag op de oostelijke oever van de Donkere Gracht of Vliet – nu de Papengracht.

Aan de linkerkant in de Lokhorststraat staat de **Lokhorstkerk**. Op deze plek stond het **Huis Lokhorst**. Hier is **Floris V** geboren op 24 juni 1254 en waarschijnlijk ook - in 1227 - zijn vader Willem II. Dit huis, later pas Huis Lokhorst genaamd, was de residentie van de graaf als hij in Leiden was. Het Huis Lokhorst is gesloopt in 1609; in de kelder, nu de garderode van de Lokhorstkerk, bevindt zich nog een stukje muurwerk van het oude huis.

Tekening uit circa 1730 met het oude Huis Lokhorst.

De Diefsteeg gaat over in de Lokhorststraat, loop door naar het **Gerecht**.

Het gebied van de grafelijke hof, met kapel, Huis en Steen, dateert van kort na 1100.

Leiden in 1200. De burcht op de samenvloeiing van de Rijn, met links de Breestraat en daarachter de grafelijke hof. Omgeven door groen zijn drie gebouwen te zien; links de Pieterskapel, achter het Gravensteen en voor Huis Lokhorst. De hof wordt begrensd door de Donkere Gracht, nu Papengracht. (Maquette: Karin van den Berg)

Het **Gravensteen** was de grafelijke gevangenis. Het oudste stuk is de vierkante toren met baksteen van voor 1200. De toren stond in het water. De brede toren ernaast is gebouwd in de 15de eeuw. Het jongste deel van de galerij (de lichte bogen) is gebouwd in 1656 en staat op de plaats van de vroegere omgrachting van het Gravensteen. De donkere bogen van de galerij dateren uit 1605.

Het Gravensteen. De vierkante toren is het oudste deel en werd gebouwd rond 1200 en diende als vluchtoren en grafelijke gevangenis.

Het pleintje voor het Gravensteen, dat omringd was door een gracht, werd als executieplaats gebruikt en 'Het Groene Zoodje' of 'Schoonverdriet' genoemd.

De plaats van de voormalige executieplaats is bij de herinrichting in 2004 in de bestrating aangegeven met banden van hardsteen met verlichting.

Door de Muskadelsteeg lopen we naar de Pieterskerk. Rond 1100 stond hier de kapel van de graven die in 1121 door Godebald, de bisschop van Utrecht, gewijd werd aan Petrus en Paulus. Hier werd Floris v gedoopt. Nadat Floris verhuisd was naar Den Haag werd de kerk een parochiekerk.

De ridderlijke Duitse Orde aan wie Willem II veel grond had geschonken, mocht ook de priesters benoemen. De Commandeur woonde in het Commandeur restaurant Prentenkabinet. Naast dit huis bezat de Duitse Ordshuis of Commanderie, nu Kloksteeg 25, een groot perceel vanaf de kerk tot aan het Rapenburg. De Duitse Orde vormde daarmee een tegenwicht tegen de steeds invloedrijkere stedelijke elite, omdat de stad niets over dit gebied te zeggen had.

De verschillende bouwfasen van de Pieterskerk vanaf de 12de tot 16de eeuw. In 1512 is de toren ingestort.

Met de overgang naar het protestantisme in 1572 werd de grond onteigend en verdween de Duitse Orde uit Leiden. Achterin het Prentenkabinet liggen 2 grote zalen uit de 15de eeuw, die oorspronkelijk bij het Commandeurshuis hoorden.

We lopen langs de achterkant van de kerk naar Pieterskerkhof 40A. Daarnaast ligt de ingang van het **Pieter Gerritz van der Speckhof**; hier is in de linkermuur van de steeg een dichtgezette spitsboog van rond 1400 te zien. Die boog hoorde bij het huis dat hier in de 14de eeuw gestaan heeft.

De dichtgezette boog in de muur van Pieterskerkhof 40A.

Loop terug naar het Pieterskerkhof en sla linksaf de Kloksteeg in, die uitkomt op het Rapenburg.

Op het **Rapenburg** linksaf.

Het tweede huis (nr. 60) vanaf de hoek staat zeer scheef, omdat het gebouwd is naast een restant van de stadsmuur. Het Rapenburg is in 13de eeuw gegraven als verdedigingsgracht om de stad, die aan de andere kant beschermd werd door de Rijn. De stadsmuur is later gebouwd, namelijk in de 14de eeuw.

Loop langs de oude UB, het grote gebouw met de voortuin, volg het bordje 'fietsenstalling' naar het vroegere Begijnhof met de (Agnes)kapel van de begijnen uit circa 1435. Hier stonden aan de binnenrand huisjes van de begijnen.

In de 13de eeuw, mogelijk in 1271, stichtte de graaf (dat zou dan Floris V zijn geweest) een Begijnhof. Begijnen waren vrouwen die geen kloosterlingen waren, maar toch een kloosterleven wilden leiden. Op het Begijnhof staat de Agneskapel die van 1595 tot 1983 in gebruik was als Universiteitsbibliotheek.

Volg verder het Rapenburg. Ter hoogte van nr. 100 loopt de straat een beetje op; hier stroomde de Vliet/Donkere Gracht uit in het Rapenburg. In de kademuur zit de dichtgemetselde uitstroomopening.

Sla verderop linksaf de Nieuwsteeg in en ga bij nr. 10A het poortje in. Loop via de Lombardsteeg – Gekroonde Liefdepoort – Langebrug – Breestraat naar de hoek van het Gangetje. Op deze plek stond de voormalige Rode Toren (van baksteen). De Rode Toren was een 13de-eeuwse uitkijktoren van de stadsmuur die langs de Nieuwe Rijn liep.

Loop verder over de Botermarkt, langs de Nieuwe Rijn, via de overdekte Koornbrug waar eeuwenlang koren werd verhandeld, door de Burgsteeg terug naar de Burcht.

De Leidse Universiteitsbibliotheek in de Agneskapel in 1610 op een prent van Woudanus

De vroegere kapel van het Grote- of St. Agnietenbegijnhof.